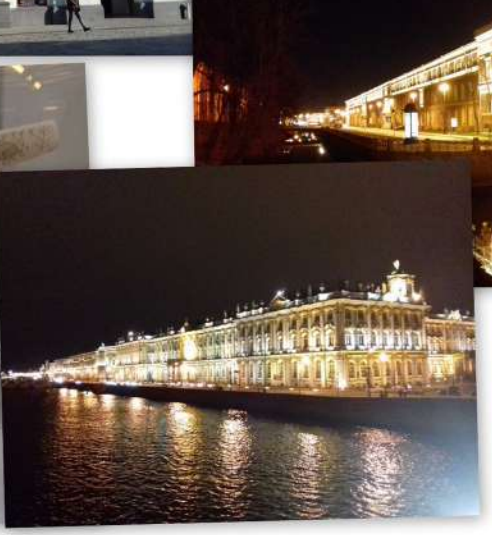


CZASOPISMO ARCHEOLOGICZNE

meNhir

Numer 12 (2017-2019)





meNhir

Recenzenci

dr Joanna Dębowska-Ludwin
 mgr Szymon Jellonek
 mgr Anna Kraszewska
 dr Agata Kubala
 dr hab. Marcin Przybyła
 prof. dr hab. Judyta Rodzińska-Nowak
 mgr Barbara Zając

Skład redakcji

Redaktor Naczelny:
 mgr Maciej Waclawik
 Zastępca redaktora naczelnego:
 mgr Karolina Zagrabińska
 Konrad Jurkowski
 Skład i łamanie:
 mgr Aleksandra Słowicka

Redaktorzy sekcji

Archeologia epoki żelaza
 oraz archeologia średniowiecza:
 Dominik Pęcherek
 Archeologia śródziemnomorska:
 Aleksandra Milczuk
 Archeologia Nowego Świata:
 mgr Anna Słupianek
 Archeologia Azji:
 mgr Konrad Abramczuk
 Korekta:
 Weronika Sikora

Drodzy czytelnicy,

trzymacie w rękach dwunasty numer Menhira. Znajdziecie w nim głównie teksty dotyczące archeologii śródziemnomorskiej, w tym bardzo ciekawe artykuły z zakresu starożytnej numizmatyki. Nie zabrało też jednak prac dotyczących archeologii średniowiecza, a także kilku o teorii archeologii. W numerze znajdziecie również wspomnienia wolontariusza biorącego udział w naszych badaniach na Cyprze, a także sprawozdanie z objazdu naukowego śladami Piotra Wielkiego – zdjęcia z niego umieściliśmy na wewnętrznej stronie okładki (autorami są K. Jurkowski i P. Okrajek). Na froncie zaś znajduje się zwycięskie zdjęcie wykonane przez Annę Michalską, nadesłane przez w ramach organizowanego przez nas konkursu Herosi wykopu.

Numer ten jest również ostatnim wydawanym przez redakcję w jej obecnym składzie. Przybywa nam lat i w prawdzie zyskujemy archeologiczną wartość, jednak odczuwamy też konieczność dostosowania się do zmieniających się czasów. Dlatego przekazujemy ster Menhira w ręce młodszych kolegów, zapewniając o dalszym wsparciu i życząc, aby do kolejnego, 13 numeru, nie przykleił się tradycyjny pech. Powodzenia!

Redakcja MENCHIRA

W numerze:

Michał Łuczyński	
<i>Światowid ze Zbrucza – czy na pewno słowiański?</i>	4
Jadwiga Olbrot	
<i>O wytwórczości warsztatu W. Wojtygi na przykładzie kafła z klasztoru dominikanów w Krakowie</i>	11
Michał Gorczyca	
<i>Kontakty grecko–scytyjskie w numizmatyce nadczarnomorskich polis</i>	14
Anna Michalska	
<i>Herkulesowi – wdzięczny Hipolit. Rzecz o ikonografii herosa w willi karynała d’Este w Tivoli</i>	17
Maciej Waclawik	
<i>Aspekty seksualności u starożytnych Egipcjan</i>	24
Barbara Zając	
<i>Mennictwo prowincjonalne Kapadocji w okresie rządów Trajana (98–117 po Chr.)</i>	32
Małgorzata Jujka, Natalia Krassowska	
<i>Archeologia a secesja. Spojrzenie na inspiracje artystów przełomu XIX i XX wieku</i>	36
Konrad Jurkowski	
<i>Śladami Piotra Wielkiego. Relacja z wyjazdu naukowego do Petersburga</i>	38
Ewelina Anna Kolebiuk	
<i>Stamtąd czekaj szczęśliwości, gdzie twych przodków leżą kości... czyli rzecz o archeologicznym podłożu tożsamości współczesnych narodów</i>	46
Barbara Zając, Jadwiga Olbrot, Maciej Waclawik	
<i>„Z Archeologią na Ty!”. Trzy lata działalności projektu edukacyjno-popularyzatorskiego</i>	48
Diana Mroczek	
<i>Dni pafijskie</i>	51

Barbara Zając

Mennictwo prowincjonalne Kapadocji w okresie rządów Trajana (98–117 po Chr.)

Tereny Kapadocji zostały przyłączone w obręb Cesarstwa Rzymskiego po śmierci Archelaosa I, za czasów Tyberiusza. Ze względu na usytuowanie na terenach przygranicznych prowincji miała duże znaczenie w trakcie kampanii partyjskiej Trajana. W Cezarei, stolicy krainy, funkcjonowała mennica emitująca regularnie srebrne i brązowe monety. Edward A. Sydenham wyróżnił w historii rządów Trajana dwa okresy intensyfikacji aktywności menniczej, prawdopodobnie powiązanej z ekspansją militarną cesarza. Ikonografia na emisjach kapadockich cechowała się różnorodnością i odzwierciedlała tradycje oraz kulturę prowincji. Bardzo charakterystycznymi motywami była góra Argaeus oraz maczuga. Cezarea stanowiła jedno z najważniejszych centrów menniczej działalności rzymskich prowincji. Obieg monetarny emisji prowincjonalnych miał przed wszystkim charakter lokalny, jednakże monety te także mennicy są znajdowane na terenach dzisiejszej Wielkiej Brytanii, Francji, Niemiec oraz Polski.

Cesarstwo Rzymskie było potęgą w dobie antyku. Jednym z okresów największego rozwoju i dostatku były lata rządów cesarza Trajana, między 98 a 117 rokiem po Chr. Cesarstwo wzbogaciło się wówczas o nowe prowincje takie jak Dacja, Armenia, Mezopotamia, Assyria czy Arabia. Cesarz prowadził wobec Germanii, Dacji czy Partii nie tylko działalność militarną, z której jest najbardziej znany, ale także charytatywną oraz restauracyjną na rzecz ludności i państwa rzymskiego. Stąd również jego przydomek *Optimus Princeps* (Plin. Pan. 12–13, 29, 51; Strobel 1984, 22–32; Jaczynowska 1995, 297–298; Bennett 2015, 19–22).

Prowadzony program polityczny miał swe odzwierciedlenie w przedstawieniach monetarnych. Ze względu na nieliczne zachowane wzmianki historyczne dotyczące tego okresu, jest to bardzo przydatne źródło informacji pozwalające odtworzyć niektóre fakty (Mattingly 1967, 166; Kaczanowicz 1976, 163–173). Mennictwo Trajana charakteryzuje duża liczba emisji i różnorodność typologiczna. Jego monety wybijano w mennicy cesarskiej w Rzymie oraz w licznych mennicach prowincjonalnych na Wschodzie (Mattingly, Sydenham 1926, 234; Mattingly 1967, 112; Amandry, Burnett i in. 2015). Cesarz w swej polityce podkreślał aktywną ekspansję oraz sukcesy militarne i właśnie one, jako to dominujące elementy propagandy, znajdowały swe odzwierciedlenia, podobnie jak równie gorliwie promowana działalność alimentacyjna i charytatywna. Na monetach oddawano także akcję

urbanizacyjną władcy (Mattingly, Sydenham 1926, 239–240, RIC II Trajan 45, 93, 96, 230, 607, 621; Mattingly 1967, 166; Kaczanowicz 1976, 163–165; Balbuza 2005, 113). Emisje restytucyjne produkowane w niewielkich ilościach podkreślały program polityczny odnoszący się do tradycji republikańskich, a przy tym określały przede wszystkim pozycję władcy Cesarstwa (Plin. Pan. 66; Mattingly, Sydenham 1926, 302–304). Wychwalanie cnót było nieodłącznym elementem propagandowym polityki wewnętrznej Trajana. Ich metaforyczne przedstawienia oddano w znaczącej liczbie emisji. Na monetach prezentowano takie wartości jak Abundantia (RIC II 32), Concordia (RIC II 2), Felicitas (RIC II 121), Fortuna (RIC II 122) czy Pax (RIC II 126). Różnorodność typologiczna odzwierciedlanych wizerunków oddawała podstawowe cechy i charakter rządów Trajana.

Mennictwo prowincjonalne znacznie odbiegało od uporządkowanego mennictwa imperialnego, którego przedstawienia związane z propagandą cesarza omówiono powyżej. Wschodnie mennice, w porównaniu do ośrodka stołecznego, charakteryzowała inna organizacja, różnorodny system monetarny oraz odmienne wizerunki czerpiące z kultu, tradycji czy wydarzeń typowych dla danego regionu, tym samym odzwierciedlając prowadzoną politykę, nawiązane sojusze czy otrzymane przywileje. Monetę emitowały miasta lokalne, jak i zakładane rzymskie kolonie. Jednostki głównie srebrne i brązowe opatry-

wano legendami greckimi, łacińskimi lub bilingualnymi. Ośrodki wschodnie w różnych prowincjach zwykle emitowały monetę okresowo, w zależności od zapotrzebowania. Tylko niektóre z mennic, takie jak Antiochia w Syrii czy Cezarea Kapadocka funkcjonowały regularnie. System monetarny opierał się w dużej mierze na systemie greckim o różnorodnych nominałach wyróżnianych ze względu na wagę i wielkość emitowanej monety, a także umieszczony na niej wizerunek. Pod tym względem brakuje pewnej spójności systemów monetarnych poszczególnych ośrodków w prowincjach, co dodatkowo komplikuje kwestię związaną z funkcjonowaniem danych nominałów. Większa liczba emitowanych jednostek może świadczyć o rozwiniętym rynku bądź wzroście cen. Cykulacja monet prowincjonalnych miała głównie charakter lokalny, jednakże jednostki srebrne m. in. ze względu na podobne wartości metrologiczne do rzymskiego denara, wartość kruszcową czy odbiorcą – na przykład wojsko – mogły rozszerzyć swój obieg. Ponadto, oprócz monet emitowanych lokalnie, w obiegu na terenie prowincji znajdowały się także monety imperialne. Ze względu na powyższe aspekty mennictwo prowincjonalne to dość intrygujące, ale także skomplikowane zagadnienie, ignorowane niegdyś przez innych badaczy Kunisz 1979, 65–67; Butcher 1988, 9–13; Sartre 1997, 100–113; Amandry, Burnett i in. 2015, 838).

Cezarea Kapadocka stała się bardzo ważną mennicą dla państwa rzymskiego od momentu ustanowienia przez cesarza Tyberiusza Kapadocji rzymską prowincją po śmierci króla Archelaosa I w 17 roku po Chr.. Za czasów Nerona tereny te zostały przyłączone do Galacji, jednakże za Trajana w latach 112–113 znów je od siebie odseparowano. Kapadocja była prowincją imperialną, najbardziej wysuniętą na wschód, przed aneksją Armenii czy Mezopotamii. Jej położenie było istotne m.in. dla kampanii partyjskiej Trajana. Państwo partyjskie stanowiło punkt zainteresowania władcy od samego początku rządów. W prowincji stacjonowały dwa legiony: Legio XII Fulminata w Melitene oraz Legio XVI Flavia Firma w Satali. Cezarea, jako główna mennica Kapadocji, dostarczała niezbędnych środków do prowadzenia dalszych działań wojennych (Kunisz 1980, 39–50; Amandry, Burnett i in. 1992, 550–559; Sartre 1997, 285; Amandry, Burnett i in. 2015, 350, 376). Mennica ta funkcjonowała od czasów Tyberiusza do połowy III wieku. Produkcja skupiała się głównie na nominałach srebrnych. Do prowincji wysyłano także monety emitowane w Rzymie (Mattingly, Sydenham 1926, 238–245; Amandry, Burnett i in. 2015, 376).

Mennica w Cezarei Kapadockiej, stolicy prowincji, emitowała monetę regularnie, jednakże Edward A. Sydenham (1933, 7, 24) wyróżnił dwa okresy intensyfikacji produkcji w okresie rządów Trajana, prawdopodobnie

wynikającymi z ekspansji militarnej. Dane okresy były związane z drugim i szóstym konsulem władcy, o czym może świadczyć umieszczana datacja na monetach. W owym czasie dla mennictwa stosowano bardzo szczegółową tytulaturę z poszczególnymi nadawanymi przydomkami, z określoną liczbą lat pełnionych przez władcę jako konsul oraz trybun. Drugi konsulat to lata 98–99, z kolei szósty to lata między 112 a 117 rokiem. Dane okresy przypadają na początek i koniec rządów Trajana, co prawdopodobnie wiąże się z sytuacją polityczną (Sydenham 1933, 7, 24; Kunisz 1980, 39–60).

W okresie rządów Trajana mennica w Cezarei emitowała monety srebrne i brązowe. Produkowane wówczas jednostki srebrne to didrachmy, drachmy i hemidrachmy. Przyglądając się poszczególnym umieszczonym na nich wizerunkom, można wyróżnić sześć typów portretów władcy na awersach oraz dwanaście typów przedstawień na rewersach. Pierwszym motywem umieszczonym na monetach Trajana był portret Nerwy, potwierdzający adopcję nowego władcy. Obraz stanowił bardzo ważny element propagandowy nawiązujący do poprzedniego cesarza. Dany motyw stosowano zarówno w mennictwie imperialnym, jak również na innych terenach. W Cezarei emitowano didrachmy z portretem Trajana na awersie oraz Nerwy na rewersie (Amandry, Burnett i in. 2015, 381–389, 394–395; RPC III 2978). Jednym z najpopularniejszych motywów był wizerunek Heliosa stojącego na szczycie góry Argaeus (dziś Erciyes Dagi), jednego z najwyższych masywów i wulkanów w środkowej Anatolii, a zarazem ważny punkt orientacyjny. Góra miała szczególne znaczenie dla mieszkańców Kapadocji, którzy czcili ją jak bóstwo, a jej kult sięgał VIII wieku przed Chr. Czy należy wiązać górę z kultem Zeusa Argaios, który nie ma potwierdzenia w źródłach, a jedynie sugerowany jest przez kilku badaczy? Pewności na ten czas nie ma (Strabo. Geography 12.2.7; Weiss 1984, 584–586; Hakman 2017, 463–467; RPC III 2988). Innym motywem umieszczonym na monetach była maczuga, powiązana prawdopodobnie z kultem Heraklesa – protektora ludzkości. Kult ten jest poświadczony w źródłach epigraficznych kilku miast, takich jak Tyana czy Anisa. Przedstawianie bardzo charakterystycznego atrybutu herosa pozwalało mieszkańcom na szybkie rozpoznanie popularnego lokalnego bóstwa (Boardman, Palagia i Woodford 1988, 728; Hasło Cappadocia; RPC III 2983). Pozostałe wizerunki, które pojawiały się na monetach Cezarei to postaci kobiece, takie jak Eirene (RPC III 2984), Artemis (RPC III 3002), Eleutheria (RPC III 2992) czy Tyche (RPC III 3012), bóstwa męskie jak Apollo (RPC III 3007) czy wizerunek zaciśniętych dłoni (RPC III 2995). W trakcie rządów Trajana mennica

w Cezarei emitowała także jednostki brązowe (ok. 2–4g, 17–14mm). Monety były dość spójne i przedstawiały na awersie popiersie Tyche oraz na rewersie piramidę, którą można utożsamiać z symbolicznym przedstawieniem góry Argaeus (Hakman 2017; RPC III 3130). Taki typ umieszczano na emisjach w okresie rządów Klaudiusza (RPC I 3658). Wówczas swe monety produkowali także legaci rzymscy T. Pomponius Bassus (RPC III 3132–3133), Q. Orfitasius Aufidius Umber (RPC III 3137–3138) oraz M. Iunius Hommulus (RPC III 3143–3144). Na brązowych odlewach również umieszczano wizerunki Tyche i piramidy (RPC III 3133), a także popiersie Trajana oraz górę Argaeus (RPC III 3138).

Początkowo za pochodzące z mennicy w Cezarei zostały uznane przez Edwarda A. Sydenhama (1933, 20–22) również monety srebrne z wizerunkami wielbłąda, personifikacją Arabii, portretami Hery oraz Heraklesa. William Metcalf na podstawie analizy skarbów rejestrowanych na terenach poszczególnych prowincji wykluczył ową tezę (Metcalf 1975, 39–108; Metcalf 1996, 102–116).

Monety emitowane w stolicy Kapadocji charakteryzowała prawidłowość wagowa. Didrachmy ważyły między 6,40 a 6,80g, korespondując z drachmami oscylującymi między 3,20 a 3,40g¹ (Amandry, Burnett i in. 2015, 381–389). Waga drachmy była tym samym równa wadze denara, dzięki czemu jednostkę używano w handlu również na terenie Cesarstwa Rzymskiego. Należy pamiętać, że monety prowincjonalne miały znaczenie głównie lokalne i funkcjonowały w obiegu tylko na terenie danego regionu. Jednakże należy podkreślić, iż istniały odstępstwa od tej reguły. Ze względu na podobieństwo wartości metrologiczne jednostek srebrnych emitowanych w Cezarei do imperialnego denara, monety te obowiązywały także w innych częściach Cesarstwa. Znaleźiska drachm kapadockich zarejestrowano na terenach Wielkiej Bryta-

nii, Francji, Niemiec czy Polski (Kunisz 1979, 66–67; Bar 1985, 53–65; Zajac 2017, 967–970).

Należy również podkreślić, iż na terenach prowincji Galacji i Kapadocji funkcjonowały także inne mennice emitujące monetę na potrzeby lokalnej ludności. W trakcie rządów Trajana wyróżnia się przynajmniej 27 ośrodków w obrębie prowincji (Amandry, Burnett i in. 2015, 350). Ze względu na podziały, administracyjny oraz historyczny, porównaniu posłużą mennice funkcjonujące na terenie tej samej krainy historycznej co Cezarea, czyli Cybistra i Tyana. Ośrodek w Cybistrze produkował trzy nominały brązowe z przedstawieniami bóstwa rzeczno, napisem w wieńcu laurowym oraz harfy (RPC III 3178–3180). Mennica w Tyanie emitowała trzy nominały brązowe, z wizerunkami Tyche oraz Ateny (RPC III 2946–2950). Zarówno pod względem nominalnym, jak i ikonograficznym, brak analogii w mennictwie brązowym Cezarei czy między samymi miastami. To z kolei odzwierciedla indywidualność organizacji mennicznej poszczególnych ośrodków w rzymskich prowincjach.

Działalność mennicza Cezarei Kapadockiej trwała do połowy III wieku. W okresie rządów kolejnego władcy, Hadriana, w dalszym ciągu emitowano hemidrachmy, drachmy i didrachmy, a także monety brązowe. Różnorodność motywów stosowanych na rewersach ograniczyła się do 4 podstawowych: góry Argaeus z Heliosem na szczycie (RPC III 3071), maczugi (RPC III 3114), kroczącej Nike z wieńcem (RPC III 3075) oraz Tyche (RPC III 3117). Dotychczasowe wizerunki na monetach brązowych zostały wzbogacone o motyw inskrypcji w wieńcu (RPC III 3146) oraz kłosa zboża (RPC III 3149). Pomimo pokojowej polityki prowadzonej przez Hadriana działalność mennicy była wciąż bardzo ważna dla prowincji. Z danych funduszy można było rozbudować lokalne ośrodki, prowadzić transakcje czy po prostu płacić podatki.

¹ Wagi poszczególnych monet mogą się nieco różnić ze względu na stan zachowania.

Bibliografia

Amandry M., Burnett A., Carradice I., Ripollès P.P.

1992 *Roman Provincial Coinage, vol. I: From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC–AD 69)*, London/Paris: The British Museum Press/Bibliothèque nationale de France. (=RPC I)

Amandry M., Burnett A., Carradice I.

1999 *Roman Provincial Coinage, vol. II: From Vespasian to Domitian (AD 69–96)*, London/Paris: The British Museum Press/Bibliothèque nationale de France. (=RPC II)

Amandry M., Burnett A., Mairat J., Metcalf W., Bricault L., Blet-Lemarquand M.

2015 *Roman Provincial Coinage, vol. III Nerva, Trajan and Hadrian (AD 96–138)*, London/Paris: The British Museum Press/Bibliothèque nationale de France. (=RPC III)

Balbuza K.

2005 *Triumfator i ideologia zwycięstwa w starożytnym Rzymie epoki Cesarstwa*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Bar M.

1985 Les monnaies grecques de Cesaree de Cappadoce (Ier–IIIe s. Ap. J-C.) trouvee en Europe, *Cercles d'études numismatiques*, *Bulletin* 22/3, 53–65.

Bennett J.

2015 *Trajan. Optimus Princeps. Życie i czasy*, tłum. M.N. Faszczka, M. Baranowski, Oświęcim: Napoleon V.

Boardman J., Palagia O., Woodford S.

1988 Heracles [w:] *The Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae IV*, 728–838, Zürich, München, Düsseldorf : Artemis & Winkler Verlag.

Butcher K.

1988 *Roman Provincial Coins: An Introduction to the "Greek Imperials"*, London: Seaby
Cappadocia [w:] *Encyclopedia Iranica* <http://www.iranicaonline.org/articles/cappadocia> (dostęp 10.03.2018)

Hakman M.

2017 Identification of a new cult in Cappadocia: Zeus Argaios, *The Journal of International Social Research*, 10/54, 463–467.

Jaczynowska M.

1995 *Dzieje Imperium Romanum*, Warszawa : Polskie Wydawnictwo Naukowe.

Kaczanowicz W.

1976 Propaganda rzymskiej polityki podbojów na monetach epoki Trajana, *Wiadomości Numizmatyczne*, 20/3, 158–173.

Kunisz A.

1979 Drachmy licyjskie i pontyjskie w obiegu monetarnym na europejskich obszarach Cesarstwa Rzymskiego [w:] Kunisz, A. (red.) *Pieniądz i gospodarka pieniężna w starożytności i średniowieczu*, *Historia i współczesność* V, 65–91, Katowice: Uniwersytet Śląski.

1980 *Srebrne mennictwo Cezarei Kapadockiej za panowania Trajana*, *Prace Historyczne Uniwersytetu Jagiellońskiego* 70, 39–60.

Mattingly H.

1967 *Roman coins from earliest times to the fall of the Western Empire*, London: Methuen & Co.

Mattingly H., Sydenham E.A.

1926 *The Roman Imperial Coinage II*, London: Spink&Son, (=RIC II)

Metcalf W.

1996 *The silver coinage of Cappadocia. Vespasian–Commodus*, New York: American Numismatic Society.

1975 The Tell Kalak Hoard and Trajan's Arabian mint, *Museum Notes American Numismatic Society* 20, 39–108.

Strobel K.

1984 *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans: Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donauraumes in der Hohen Kaiserzeit*, Bonn: Habelt.

Sydenham E.A.

1933 *The coinage of Caesarea in Cappadocia*, London: Spink&Son.

Zajac B.

2017 Circulation of Trajan's silver Greek imperial coins struck in Lycia and Cappadocia in the light of coin finds in Europe, [w:] M. Caltabiano Caccamo (red.), *Conference Proceedings from XV International Numismatic Congress*, Taormina, Italy 21–25 IX 2015, 967–970, Roma, Messina: Arbor Sapientiae Editore.

Weiss P.

1984 Argaios [w:] *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC) II*, 584–586, Zürich, München, Düsseldorf: Artemis & Winkler Verlag.



Макдоналдс



